

UWARUNKOWANIA INTELEKTUALNEGO ROZWOJU CZŁOWIEKA I SPRZYJAJĄCEJ MU TWÓRCZEJ AKTYWNOŚCI W PROCESIE KSZTAŁCENIA¹

Wprowadzenie

W wyniku rozwoju następują zmiany w zachowaniu się, procesach i strukturach psychicznych człowieka². Zmiany te wywołują różne czynniki. Według Lawrence'a A. Pervina „w istocie niewiele wiemy o minimalnych warunkach potrzebnych do rozwoju osobowości oraz o czynnikach decydujących o takim lub innym jego kierunku”³.

U różnych osób można zaobserwować niejednakowy poziom rozwoju. Anna Matczak uważa, że „te interindywidualne różnice mogą być spowodowane różnym tempem rozwoju poszczególnych jednostek”⁴, jednocześnie przyznaje, że często jednak za różnicami tymi kryją się różnice intraindywidualne (czyli wewnątrzosobnicze). Problemem uwarunkowań różnic indywidualnych w rozwoju zajmuje się wielu psychologów, najczęściej wymienianymi przez nich czynnikami mogącymi wywoływać zmiany rozwojowe są odziedziczone i wrodzone zadatki organiczne, własna aktywność jednostki, wpływ środowiska, wychowania i nauczania oraz nabyte doświadczenia indywidualne.

Janusz Trempała, który analizuje rozwój poznawczy z punktu widzenia różnych aspektów procesu przetwarzania informacji uważa, że „rozwój poznawczy człowieka w ciągu życia ma charakter indywidualny i może być modyfikowany różnymi wpływami”⁵. Zalicza do nich czynniki biologiczne, aktywność jednostki i jej indywidualne doświadczenia.

Zmiany rozwojowe dokonują się pod wpływem informacji dopływających z zewnątrz oraz informacji pochodzących z organizmu. Informacje o stanie otoczenia człowiek odbiera za pośrednictwem receptorów zewnętrznych (są nimi wszystkie ludzkie zmysły), informacje pochodzące z orga-

¹ J. Wilsz, *Uwarunkowania intelektualnego rozwoju człowieka i sprzyjającej mu twórczej aktywności w procesie kształcenia*, [w:] *Studiowanie dla społeczeństwa wiedzy*, red. D. Ciechanowska, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń 2009, s. 72-86.

² Zagadnienia te znajdują się w polu zainteresowania psychologii rozwojowej człowieka, która według Marii Tyszkowej zajmuje się „badaniem zmian w zachowaniu się, procesach i strukturach psychicznych człowieka” – źródło: M. Tyszkowa, *Przedmiot, problemy i zadania współczesnej psychologii rozwoju człowieka*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 29.

³ L.A. Pervin, *Psychologia osobowości*, tłum. M. Orski, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 423.

⁴ A. Matczak, *Różnice indywidualne w rozwoju psychicznym*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, t. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 181.

⁵ J. Trempała, *Rozwój poznawczy*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Rozwój funkcji psychicznych*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, t. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 40.

nizmu pobiera dzięki swym receptorom wewnętrznym. Zmiany te można wyrazić na czterech powiązanych wzajemnie poziomach:

- zmian zachowania – wzrost liczby i różnorodności zachowań;
- zmian struktur umysłowych (poznawczo-emocjonalno-motywacyjnych), będące zmianami strukturalnymi i funkcjonalnymi, które są odpowiedzialne za ocenę i przetwarzanie informacji napływających z otoczenia zewnętrznego i własnego organizmu;
- zmian struktury osobowości – zmiany sposobu zorganizowania osobowości oraz rozwój charakteryzujących ją właściwości;
- zmian relacji osoba–otoczenie – zmiany pozycji społecznej osoby, zmiany w sposobie pełnienia ról, wymagań kierowanych ku jednostce oraz oczekiwań kierowanych przez jednostkę ku otoczeniu⁶.

Według Marii Tyszkowej „system psychiczny człowieka kształtuje się w toku i dzięki trwającym całe życie procesom wymiany informacji ze światem otaczającym. Rozwój psychiczny człowieka oznacza proces samoorganizacji jego systemu psychicznego”⁷.

Opierając się na analizie funkcjonowania jednostki traktowanej jako przypadek szczególny systemu autonomicznego, z całym przekonaniem stwierdzam, że jej rozwój będący funkcją mechanizmu samoregulacji, jak również przejawiana przez nią aktywność są zindywidualizowane głównie ze względu na wartości stałych indywidualnych cech osobowości tej osoby. Dzięki samoregulacji następuje rozwój osobowości, poprzez osiągnięcie nowych pożądaných stanów, będących wyższą formą organizacji struktur poznawczych człowieka, uzyskanych dzięki integracji nowych informacji z już istniejącymi strukturami. W procesie rozwojowym następuje wzrost stopnia uporządkowania struktury człowieka. Rozwój dokonuje się na drodze kolejnych restrukturyzacji, dzięki którym człowiek może uzyskiwać coraz wyższy poziom organizacji swej struktury. Proces ten zostaje uruchomiony wówczas, gdy aktualna struktura uniemożliwia człowiekowi przywrócenie zaburzonej równowagi funkcjonalnej, którą może na przykład zakłócić świadomość istnienia jakiegoś celu, który warto byłoby osiągnąć – dążenie do jego osiągnięcia uruchamia procesy rozwojowe⁸.

Potrzeba rozwoju stanowi jedną z 24 potrzeb sterowniczych człowieka⁹, których zaspokojenie zwiększa skuteczność wszystkich podejmowanych przez niego działań. Dążenie do zaspokojenia tych potrzeb wpływa na sposób sterowania otoczeniem, a im większy stopień ich zaspokojenia, tym

⁶ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005, s. 1218.

⁷ M. Tyszkowa, *Rola kultury w rozwoju psychicznym jednostki*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*, red. M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 123.

⁸ Rozwojowi jako funkcji mechanizmu samoregulacji poświęciłam podrozdział 4 rozdziału II, zamieszczonego w książce: J. Wilsz, *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.

⁹ Opracowaną przeze mnie koncepcję potrzeb sterowniczych zamieściłam w książce: J. Wilsz, *Teoria pracy...*, dz. cyt. s. 210-233.

większa jest efektywność tego sterowania. Należy tu podkreślić, że „z punktu widzenia funkcjonowania człowieka, najważniejsza, nadrzędna jest dla niego p o t r z e b a s k u t e c z n e g o s t e r o w a n i e o t o c z e n i e m i s a m y m s o b ą. Zaspokojenie potrzeby skutecznego sterowania samym sobą powinno doprowadzić do uzyskania takiego stanu wewnętrznego, który przyczyni się do wzrostu skuteczności sterowania otoczeniem. Aby potrzeba skutecznego sterowania otoczeniem i samym sobą została zaspokojona w możliwie największym stopniu, powinny zostać zaspokojone wszystkie potrzeby sterownicze w jak najszerszym zakresie”¹⁰. Bez rozwoju intelektualnego człowieka zaspokajanie tych jego potrzeby jest niemożliwe.

Twórcza aktywność człowieka

Przystępując do rozważań na temat aktywności pragnę zwrócić uwagę, że wpływa na nią bardzo wiele różnego rodzaju czynników (między innymi poznawczych, motywacyjnych, emocjonalnych, osobowościowych, sytuacyjnych, społecznych), które można przypisać do dwóch podstawowych grup, pierwsza z nich to czynniki podmiotowe, drugą stanowią czynniki zewnętrzne. Chociaż, jak uważa Edward Nęcka: „nie wiemy które z nich determinują twórczość, które są przez nią determinowane, a które są jej przypadkowymi korelatami”¹¹, to jednak zbyt pesymistyczna wydaje się jego konkluzja, że najważniejsze pytania, na które psychologia dotąd nie znalazła odpowiedzi, brzmią: „jak jest możliwe powstanie nowego pomysłu? W jaki sposób rodzi się nowa idea? Co musi się wydarzyć w psychice człowieka i w jego środowisku, aby coś, czego nie było, mogło zostać powołane do istnienia? Na te pytania będziemy szukać odpowiedzi w nowym tysiącleciu”¹².

Jednakże znajomość tych czynników przez osoby podejmujące twórcze działania (na przykład przez uczących się) oraz przez osoby wspomagające ten proces (na przykład przez nauczycieli) wydaje się być koniecznością, gdyż pozwoli zwiększyć rezultaty ich poczynąń, a „im lepiej wychowawca potrafi pobudzić własną inicjatywę wychowanków zarówno przy rozwiązywaniu problemów w toku nauczania, jak i w innych dziedzinach działalności, tym łatwiej zdobyć mu się na postawę nieingerowania w realizację nawet nieco ryzykownych pomysłów uczniów (...) akceptować to, co wyjątkowe i oryginalne – tym bardziej sprzyjającą atmosferę dla poczynąń twórczych będzie zawierała jego działalność wychowawcza”¹³.

Ponieważ działania, w których występuje twórcza aktywność, są działaniami transgresyjnymi, podzielam przekonanie Krzysztofa Polaka, którego zainspirowała transgresyjna koncepcja Józefa

¹⁰ J. Wilsz, *Teoria pracy...*, dz. cyt., s. 212.

¹¹ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 215.

¹² Tamże, 225.

¹³ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, część 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 13.

Kozieleckiego¹⁴, „iż w działaniach transgresyjnych czynniki osobowościowe odgrywają większą rolę niż czynniki środowiskowe”¹⁵.

W związku w powyższym w dalszej części opracowania skoncentruję się na czynnikach osobowościowych.

W literaturze można spotkać wiele różnych klasyfikacji cech, umiejętności i zachowań osób twórczych. Najczęściej wymieniana jest „wyobraźnia i myślenie twórcze, zdolność wytwarzania pomysłów, plastyczność i oryginalność”¹⁶. Przytoczę charakterystykę osób twórczych zaproponowaną przez Tony Proctora, według którego osoby takie:

- kwestionują *status quo*;
- podważają przyjmowane założenia;
- cechują się ciekawością;
- lubią poszukiwać nowych możliwości;
- mają tendencję do podejmowania inicjatywy w większości spraw;
- mają bujną wyobraźnię;
- są zorientowane na przyszłość;
- mają skłonność do wizualizacji;
- dostrzegają możliwe w tym, co wydaje się niemożliwe;
- nie boją się podejmowania ryzyka;
- nie obawiają się popełniania błędów;
- umieją przystosowywać się do różnych warunków pracy;
- umieją przystosowywać się do zmieniających się okoliczności;
- dostrzegają związki pomiędzy elementami, które na pierwszy rzut oka nie są ze sobą powiązane;
- analizują niezwykle idee w celu dotarcia do zasad stanowiących ich podstawę;
- umieją dokonać syntezy bardzo odmiennych obiektów;
- są zdolne do spostrzegania w wydarzeniach reguł i ogólnych schematów;
- umieją radzić sobie z paradoksami;
- potrafią wyjść poza pierwszy pomysł prawidłowego rozwiązania¹⁷.

¹⁴ J. Kozielecki, *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek psychologii*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.

¹⁵ K. Polak, *Nauczyciel. Twórczość. Promocja. Wybrane uwarunkowania modernizacji oświaty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1997, s. 61.

¹⁶ W. Dobrowicz, *Psychologia kreatywności*, Wydawnictwo: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 1995, s. 58.

Argumenty psychologów potwierdzają opinie, że wymienione wyżej cechy, umiejętności i zachowania osób gwarantują, że rozwiązywać one będą problemy w sposób nowatorski.

Kreatywne i innowacyjne nastawienie osób twórczych dominuje nad ich nastawieniem adaptacyjnym, tzn. przystosowawczym i zachowawczym. Ludziom o nastawieniu kreatywnym przypisywany jest nonkonformizm, który stymuluje rozwój człowieka, „osobowość nonkonformistyczna sprzyja rozwijaniu twórczych, poznawczych i realizacyjnych możliwości człowieka”¹⁸. Innowatorzy są więc nonkonformistami.

Analiza cech, umiejętności i zachowań osób twórczych będzie stanowiła podstawę do określenia wielkości stałych indywidualnych cech osobowości, sprzyjających aktywności twórczej i rozwojowi człowieka.

Rozwój intelektualny człowieka i jego aktywność w kontekście posiadanych przez niego wartości stałych indywidualnych cech osobowości

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości pozwala odpowiedzieć na podstawowe pytania psychologii rozwojowej: Czego dotyczą zmiany dokonujące się w procesie rozwojowym człowieka? i Jakie czynniki wywołują te zmiany (chodzi zarówno o uwarunkowania zewnętrzne, jak i determinanty wewnętrzne)?

Ta systemowa koncepcja jest zbieżna ze stanowiskiem interakcjonistycznym, które pojawiło się w psychologii rozwojowej obok stanowiska biologistycznego i socjologistycznego, zgodnie z którym procesy i rezultaty rozwoju psychicznego człowieka dokonują się pod wpływem ogółu czynników, tzn. czynników biologicznych, jak i czynników środowiska społecznego¹⁹.

Jeśli potraktować osobowość jako zespół stałych indywidualnych cech osobowości²⁰ i cech zmiennych, to w najbardziej trwały sposób zachowania są zdeterminowane przez stałe indywidualne cechy osobowości pomimo, że każde zachowanie i wszelkiego typu aktywność jest rezultatem całej zintegrowanej osobowości oraz wpływów otoczenia.

Według koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości zmianom nie ulegają:

- stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych (przetwarzalność, odtwarzalność, talent);

¹⁷ T. Proctor, *Twórcze rozwiązywanie problemów. Podręczniki dla menedżerów*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002, s. 33-34.

¹⁸ R.E. Bernacka, *Konformizm – nonkonformizm jako cechy osobowości pracowników*, [w:] *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, t. VI, red. S.A. Witkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 157.

¹⁹ Wspomniane stanowiska przedstawiono w: M. Tyszkowa, *Przedmiot, problemy...*, dz. cyt., s. 39.

²⁰ Definicje stałych indywidualnych cech osobowości i ich omówienie znajduje się w: J. Wilsz, *Teoria Pracy...*, dz. cyt. s. 88-93.

- stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjność, tolerancja, podatność)²¹.

Wymienione cechy pełnią funkcję stałych właściwości sterowniczych, czyli właściwości niezależnych od wpływów otoczenia. Tak więc zmiany rozwojowe nie dotyczą ich, nie można ich nabywać w procesie rozwoju, w procesie tym można jedynie na ich bazie rozwijać, uzyskiwać, doskonalić cechy zmienne. Jednak na bazie tych cech dokonuje się rozwój, i to one determinują jego przebieg i poziom, na który oczywiście mają również wpływ wszelkie oddziaływania zewnętrzne, posiadane cechy zmienne i nabyte doświadczenia.

Ponieważ stałe indywidualne cechy osobowości mają charakter względnie stały można dostrzec podobieństwo do koncepcji cech, którą opracowali Robert R. McCrae, Paul T. Costa. Przeprowadzili oni badania, których interpretacja doprowadziła ich do wniosku, że osobowość ma charakter stały (ich badania potwierdziły jej niezwykle stopień stałości) i „stanowi część trwałego rdzenia danej osoby, podstawę, na której dokonuje się przystosowanie do ciągle zmieniającego się życia”²². Pragnę jednak podkreślić, że opinie tych autorów odnoszą się do innej kategorii cech.

Zmiany osobowości dokonujące się w procesie rozwojowym człowieka dotyczą tylko zmiennych cech osobowości. Samoczynne zmiany zachodzą na przestrzeni całego życia w zakresie stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych. Powodem tych zmian jest starzenie się tworzywa ludzkiego organizmu. Jakie są tego implikacje? Odpowiedzieć na to pytanie należy sformułować w odniesieniu do każdej cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjności, tolerancji i podatności) oddzielnie.

Stale indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych (przetwarzalność, odtwarzalność i talent) określają poziom i sprawność myślenia (skuteczność przetwarzania informacji i tworzenia nowych) i działania (efektywną realizację podjętych decyzji).

Duża przetwarzalność sprzyja: wysokiej sprawności intelektualnej, skuteczności przeprowadzania analizy i oceny zaistniałych faktów, łatwości przetwarzania dużych ilości informacji, umiejętności kompleksowego podejścia do problemów, łatwości powstawania nowych skojarzeń – nawet z bardzo odległych dziedzin czyli twórczości, kreatywności, pomysłowości i wyobraźni, szerokim horyzontom, tzw. inteligencji ogólnej, wszechstronności, zaradności, umiejętności radzenia sobie w nowych sytuacjach (nieprzewidzianych i skomplikowanych), umiejętności logicznego myślenia i dokonywania syntezy oraz podejmowania optymalnych decyzji, a także skuteczności wpływania na ludzi.

²¹ Wymienione sześć cech mają wszyscy ludzie bez względu na wiek. Różnią się oni między sobą tylko ich wielkościami.

²² R.R. McCrae, P.T. Costa, i inni, *Osobowość dorosłego człowieka. Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 21.

Duża odtwarzalność sprzyja: łatwości zapamiętywania docierających informacji – nawet bardzo szczegółowych – już po jednokrotnym ich usłyszeniu oraz erudycji.

Posiadanie talentu w jakiejś dziedzinie sprzyja: entuzjazmowi i pasji, z jakimi człowiek zajmuje się problemami z tej dziedziny, kreatywności, innowacyjności, pomysłowości i twórczości w dziedzinie talentu, skuteczności twórczego rozwiązywania problemów oraz łatwości przetwarzania informacji z tej dziedziny, efektywnemu wykonywaniu zawodu związanego z dziedziną talentu. Jeśli więc będziemy rozpatrywać twórczą aktywność człowieka i jego rozwój w odniesieniu do konkretnej dziedziny działalności, wówczas podstawowym czynnikiem sprzyjającym im będzie talent człowieka w tej dziedzinie.

Z powyższego wynika, że z twórczością pozytywnie koreluje duża przetwarzalność i duży talent w dziedzinie działalności. Najbardziej kreatywnych działań można więc oczekiwać od człowieka mającego takie cechy. Kwestię wielkości odtwarzalności sprzyjającej kreatywności uważam za otwartą, ponieważ z jednej strony bardzo dobra pamięć, która cechuje człowieka o dużej odtwarzalności, zapewniająca mu łatwość zapamiętywania i przypominania sobie wielu nawet bardzo szczegółowych informacji, wydaje się być atutem, to jednak odważę się sformułować tezę, że mniejsza odtwarzalność, nie pozwalająca na przykład na przypomnienie sobie wszystkich szczegółów wcześniej rozwiązywanych podobnych problemów, sprzyja tworzeniu nowych rozwiązań uwzględniających aktualne uwarunkowania, a nawet je wymusza.

Wpływ stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych na twórczą aktywność ma inny charakter, gdyż cechy te określają motywacje człowieka (które zależą głównie od emisyjności²³) i zakres jego działania (decyduje o nim tolerancja i podatność).

Jeśli chodzi o stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych, to jako informacyjne właściwości sterownicze, spełniają one funkcje regulatorów poznawczych, a ponieważ „twórcza aktywność ludzi – silnie związana z poznawczymi regulatorami – pozwala modyfikować, rozwijać osobowość”²⁴, niezmiernie ważna ze względu na rozwój człowieka jest jego aktywność intelektualna, której przejawy będą zależały od wielkości tych cech.

Emisyjność u wszystkich ludzi z upływem czasu zmienia się zawsze w kierunku od dodatniej poprzez zerową do ujemnej. Tempo tych zmian u poszczególnych osób jest różne, dlatego też osoby w tym samym wieku mogą mieć inne wartości emisyjności. Dzieje się tak ze względu na różny

²³ Dążenia, pragnienia, zachowania człowieka oraz rodzaj motywacji dla różnych wielkości emisyjności przedstawiłam w artykule pt.: *Przedsiębiorczość jako rodzaj aktywności stymulującej rozwój własny człowieka i rozwój gospodarczy*, [w:] *Teraźniejszość jako źródło wyzwań edukacyjnych*, materiały konferencyjne V Ogólnopolski zjazd pedagogiczny, Wrocław, 23-25 września 2004, nt. „Przetwarzanie i rozwój – niezbywalne powinności wychowania”, Wydawcy: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej we Wrocławiu, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Wrocław 2004.

²⁴ B. Galas, T. Lewowicki, *Osobowość a aspiracje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991, s. 137.

przebieg procesów starzenia, a mówiąc ściślej procesów starzenia i „rozbudowy”, przy czym „rozbudowa” w wyniku mechanizmu homeostatycznego pojawia się w celu zrekompensowania skutków starzenia, jest więc wtórna w stosunku do starzenia²⁵. I tak, jeśli tempo „rozbudowy” odpowiada tempu starzenia, występuje emisyjność zerowa, jeśli tempo „rozbudowy” jest szybsze od tempa starzenia – emisyjność dodatnia, natomiast gdy tempo „rozbudowy” nie nadąza za tempem starzenia (jest wolniejsze) – emisyjność ujemna.

Największa liczba ludzi dorosłych ma emisyjność zerową i zbliżoną do niej. Im większa emisyjność dodatnia oraz im większa emisyjność ujemna, czyli im emisyjność bardziej odległa od zerowej, tym mniej osób ma taką emisyjność. Jednocześnie w grupie ludzi wiekowo bardzo zaawansowanych, ludzie o emisyjności dodatniej są rzadkością, natomiast znacznie wzrasta liczba osób o emisyjności ujemnej.

Aby określić co u ludzi jest efektem procesów rozwojowych, a co procesów starzenia – wynikających ze spadku jakości tworzywa ich organizmu, przedstawię krótką charakterystykę zachowań będących przejawem różnych wartości emisyjności.

Duża emisyjność dodatnia sprzyja: impulsywności, zmienności, fantazji, bujnej wyobraźni, skłonnościom do zmyślania i do rozrzutności, chęci bulwersowania otoczenia, łatwowierności, maksymalizacji przyjemnych przeżyć i doznań, dążeniu do swobodnego wyrażania swoich uczuć, niechęci do respektowania narzucanych wymagań i rygorów organizacyjnych, chaotyczności, uleganiu emocjom itd.

Średnia emisyjność dodatnia sprzyja: skłonnościom do demonstrowania, koloryzowania i do improwizacji, chęci podobania się otoczeniu, serdecznemu i życzliwemu nastawieniu do ludzi, wrażliwości na ich problemy, łatwości nawiązywania kontaktów z nimi, respektowaniu rygorów organizacyjnych, ale tylko tych, które nie są zbyt dokuczliwe itd.

Emisyjność zerowa sprzyja: dążeniu do utrzymania istniejącego stanu rzeczy (do zachowania *status quo*), przestrzeganiu istniejących norm i zasad, utrzymywaniu ładu i wypełnianiu obowiązków, rzetelności, solidności, punktualności, dokładności, autentyczności, poczuciu sprawiedliwości, stałości poglądów, prawości, prawdomówności itd.

Średnia emisyjność ujemna sprzyja: dążeniu do organizowania użytecznych i skutecznych działań, elastyczności, przezorności, pragmatyzmowi, zapobiegliwości, organizacyjności, metodyczności, operatywności, podejmowaniu decyzji przemyślanych pod kątem efektywnego osiągnięcia celu i unikania możliwie wszystkich szkodliwych skutków ubocznych itd.

²⁵ Procesy te zostały szeroko omówione przez Mariana Mazura w: M. Mazur, *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*, PWN, Warszawa 1966, s. 130-166.

Duża emisyjność ujemna sprzyja: dążeniu za wszelką cenę do korzyści własnych, przebiegłości, zaborczości, chęci podporządkowania wszystkiego własnym celom, podejrzliwości, ekspansywności, interesowności itd.

W związku z powyższym:

- człowiek o dużej dodatniej emisyjności, bez względu na wiek, bardzo często będzie zachowywał się nieodpowiedzialnie, nieprzewidywalnie, nierozważnie;
- zachowania człowieka o średniej dodatniej emisyjności, będą pośrednie w stosunku do zachowań ludzi o dużej dodatniej emisyjności (będą jednak mniej intensywne) i zachowań ludzi o emisyjności zerowej (będą nie tak rozważne i mniej zasadnicze);
- człowiek o zerowej emisyjności, będzie zachowywał się odpowiedzialnie, przewidywalnie, rozważnie, uczciwie;
- człowiek o średniej ujemnej emisyjności, będzie zachowywał się przezornie, pragmatycznie, przewidująco;
- człowiek o dużej ujemnej emisyjności, będzie zachowywał się apodyktycznie, bez skrupów, zaborczo, zachłannie.

Tolerancja na przestrzeni życia nieustannie się zwiększa a podatność maleje.

W związku ze zwiększającą się tolerancją ludzie wraz z upływem czasu stają się coraz bardziej skłonni do dobrowolnego akceptowania szerokiego zakresu bodźców niezgodnych z ich aktualną emisyjnością, tzn. niezbyt wygodnych dla nich sytuacji, będą więc coraz łatwiejsi we współżyciu, coraz bardziej cierpliwi, opanowani, wyrozumiali i życzliwi dla innych ludzi, będą coraz owocniej z nimi współpracować i coraz częściej zawierać kompromisy. Coraz mniej będą ich drażniły drobiazgi i inni ludzie. Dobrowolnie częściej powinni zgadzać się na wiele różnych rzeczy i bez przymusu akceptować wiele spraw. Rzadziej będą się denerwować i obrażać, powinni też być coraz mniej kapryśni i mniej konfliktowi.

W związku ze zmniejszającą się podatnością wraz z upływem czasu ludzie stają się coraz bardziej odporni na wywieraną na nich presję i naciski, coraz trudniej akceptują sytuacje przymusowe pod wpływem bodźców niechcianych, stają się coraz bardziej asertywni.

Analiza stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych doprowadza do następujących konkluzji:

- kreatywności sprzyja emisyjność dodatnia;
- aktywność twórcza może przejawiać się wyłącznie w zakresie tolerancji, im większa tolerancja, tym większy zakres podejmowanych działań twórczych, a osoba jest bardziej nonkonformistyczna;

- aktywność podejmowana w zakresie podatności na charakter przystosowawczy, im większa podatność, tym osoba jest bardziej konformistyczna, im mniejsza jest podatność, tym większa jest niezależność w myśleniu i działaniu, większa samosterowność wewnętrzna, a osoba jest bardziej nonkonformistyczna.

Jeśli chodzi o wszystkie stałe indywidualne cechy osobowości twórczej aktywności i rozwoju najbardziej sprzyjają podane niżej wielkości tych cech:

- duża przetwarzalność;
- duży talent;
- emisyjność dodatnia;
- duża tolerancja;
- mała podatność.

Posiadanie przez ludzi wskazanych wyżej wielkości stałych indywidualnych cech osobowości stanowi doskonałą podstawę rozwoju umiejętności twórczych, doprowadzających do zwiększenia sprawności w twórczym działaniu. Umiejętności te można nabywać i doskonalić, na przykład w procesie kształcenia. Jednakże w procesie tym zmianie mogą ulegać jedynie cechy zmienne, czyli wszystkie, poza cechami stałymi indywidualnymi. Tak więc rozwój twórczej aktywności może następować jedynie w zakresie zmiennych cech osobowości.

W świetle koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości poddałabym w wątpliwość, podzielaną przez wielu badaczy twórczości opinię, że łatwo można nauczyć ludzi cech i umiejętności twórczych²⁶.

Z koncepcją stałych indywidualnych cech osobowości koresponduje koncepcja twórczości Stanisława Popka²⁷, który wyróżnia sferę poznawczą (wynikającą z dyspozycji intelektualnych) i sferę charakterologiczną (zabezpieczającą aktywne realizowanie potencjalnych możliwości poznawczych człowieka). Stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych spełniają funkcje przypisane sferze poznawczej, a funkcje stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych są zbieżne z działaniami sfery charakterologicznej.

Reasumując przeprowadzone rozważania pragnę wymienić implikacje wynikające z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości dla rozwoju człowieka:

- rozwój człowieka może się dokonywać tylko w zakresie jego zmiennych cech osobowości;
- dzięki rozwojowi można jedynie podwyższyć poziom osobowości człowieka;

²⁶ T. Proctor, *Twórcze...* dz. cyt., s. 34.

²⁷ S. Popok, *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000.

- zakres rozwoju jest zdeterminowany wszystkimi stałymi indywidualnymi cechami osobowości;
- im większe wartości cech w dziedzinie funkcji intelektualnych, tym większy potencjał rozwojowy człowieka i możliwy do osiągnięcia poziom osobowości;
- bodźce stymulujące rozwój człowieka powinny okazać się najbardziej efektywne, wówczas, gdy będą zindywidualizowane ze względu na wartości jego stałych indywidualnych cech osobowości.

Mówiąc najogólniej rozwój człowieka może się dokonywać tylko w zakresie jego zmiennych cech osobowości. Jego zakres jest zdeterminowany stałymi indywidualnymi cechami osobowości. Im większe wartości cech w dziedzinie funkcji intelektualnych, tym większy potencjał rozwojowy człowieka i wyższy możliwy do osiągnięcia poziom osobowości.

Implikacje wynikające z traktowania stałych indywidualnych cech osobowości jako podstawowych determinantów aktywności twórczej i rozwoju człowieka dla procesu kształcenia

Praktycznym postulatem wynikającym dla procesu kształcenia z traktowania stałych indywidualnych cech osobowości jako podstawowych czynników twórczej aktywności i głównych determinantów rozwoju jest przede wszystkim indywidualizacja kształcenia realizowana ze względu na te cechy, gdyż bodźce zgodne z wartościami tych cech najefektywniej uaktywniają człowieka do twórczego działania. Pod ich wpływem doświadcza on zaciekawienia i przyjemności, pozytywnych emocji, ma świadomość, że przyczyny własnego zachowania znajdują się w nim, że sam kieruje swoim zachowaniem, odczuwając wówczas poczucie niezależności i swobody. Tego typu bodźce najskuteczniej stymulują człowieka do twórczej aktywności. Właśnie takie bodźce powinny docierać do człowieka w procesie kształcenia, gdyż przyczyniają się one do rozwoju i samo-realizacji uczących się. System edukacji, który stymuluje i inspiruje samodzielne, aktywne i twórcze zachowania, stwarza warunki sprzyjające pobudzaniu innowacyjnego myślenia i działania, powinien najskuteczniej uruchamiać twórczą aktywność i optymalny rozwój człowieka. Warunki wspomagające taki rozwój jest w stanie zapewnić proces nauczania i wychowania uwzględniający wartości stałych indywidualnych cech osobowości uczących się.

Należy więc przede wszystkim:

- zaspokajać potrzeby uczących się wynikające z wartości ich stałych indywidualnych cech osobowości – dostarczając im bodźce odpowiednie dla nich ze względu na te cechy;
- dać uczącym się możliwość samodzielnego rozwiązywania przede wszystkim tych problemów, które ich interesują ze względu na posiadany talent;

- stwarzać warunki wspomagające rozwój zgodny z wartościami stałych indywidualnych cech osobowości, wyzwalać twórcze możliwości wynikające z tych cech;
- umożliwić uczącym się przebieg kształcenia i samokształcenia właściwy dla nich ze względu na posiadane wartości stałych indywidualnych cech osobowości²⁸.

Wprowadzenie tego typu zmian w systemie edukacji powinno sprzyjać osiągnięciu szczytów twórczych możliwości przez jego uczestników, zarówno w trakcie procesu kształcenia, jak i w dalszym życiu oraz dać gwarancję efektywnego samodzielnego funkcjonowania.

Proces kształcenia realizowany przez człowieka dzięki własnej aktywności, uruchamianej na bazie jego stałych indywidualnych cech osobowości, powinien sprzyjać twórczym zachowaniom i innowacyjnym pomysłom, a w konsekwencji gwarantować sukcesy życiowe i zawodowe.

Bardzo istotną kwestią jest, by aktywność własna w procesie kształcenia przejawiała się w samodzielnym rozwiązywaniu wszelkiego rodzaju problemów decyzyjnych, w skład których wchodzi trzy rodzaje problemów: problem postulacyjny (wskazywanie celu), optymalizacyjny (określanie skutecznego sposobu postępowania prowadzącego do osiągnięcia celu) i realizacyjny (wykonanie, czyli osiągnięcie celu)²⁹. Podjęcie przez uczących się samodzielnej decyzji dotyczącej tych trzech problemów w przedsięwzięciach edukacyjnych, a więc decyzji odnośnie właściwych dla każdego z nich celów i sposobów uczenia się oraz decyzji o ich osiągnięciu – najskuteczniej uruchamia ich aktywność własną. W szkole podstawowej i średniej decyzje dotyczące postulacji i optymalizacji za ucznia podejmuje nauczyciel. Pewien stopień samodzielności przy podejmowaniu decyzji dotyczącej procesu uczenia się uczeń może uzyskać jedynie w zakresie jego realizacji. Często jest to jednak również decyzja wymuszona przez nauczyciela. Sytuacja studentów jest znacznie korzystniejsza, gdyż zakres ich swobody odnośnie samodzielnej postulacji, czyli wyboru: czego się chcą uczyć, jak również samodzielnej optymalizacji, tzn. wyboru: jak się mają uczyć, jest nieporównywalnie większy. Ponadto, to czy w ogóle podejmą naukę? jest ich własną decyzją. Należy tu jednak zwrócić uwagę na fakt, że student będzie w stanie samodzielnie podejmować prawidłowe decyzje w zakresie postulacji, optymalizacji i realizacji, jeśli już w szkole jako uczeń będzie miał możliwość samodzielnego rozwiązywania problemów i uzyskać wiedzy na ten temat.

Samodzielna postulacja i optymalizacja w procesie edukacyjnym, przez podejmującego naukę, czyni ten proces zindywidualizowanym ze względu na jego potrzeby, preferencje i możliwości. Taki proces powinien być najefektywniejszy, gdyż gwarantuje najskuteczniejsze zaspokajanie własnych potrzeb, będących funkcją posiadanych predyspozycji. Dlatego nie zgadzam się z poglądem,

²⁸ Szerzej ten temat omówiłam w artykule pt.: *Przemiany edukacyjne z punktu widzenia podejścia systemowego i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka*, [w:] *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia*, t. I, red. T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało, Częstochowa- Kijów 1999.

²⁹ M. Mazur, *Pojęcie systemu i rygoru jego stosowania*, „Postępy Cybernetyki”, rok 10, zeszyt 2, 1987.

że ucznia należy stawiać w takiej sytuacji, aby odczuwał potrzebę podejmowania działań, jakich od niego oczekujemy³⁰, ponieważ powinien on mieć możliwość podejmowania takich przedsięwzięć, jakie uważa za najwłaściwsze dla siebie, którym jest w stanie podołać, czyli na miarę własnych możliwości, działań które przyniosą mu największe „korzyści własne”, tzn. uzyskanie możliwie najwyższego stopnia rozwoju, co powinno spowodować zwiększenie skuteczności własnych poczynań.

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że jeśli aktywność ma uruchomić procesy rozwojowe musi to być aktywność własna, w wyniku podjęcia samodzielnej decyzji postulacyjnej, optymalizacyjnej i realizacyjnej, powinny to więc być działania podejmowane z własnej inicjatywy, realizowane samodzielnie i powinno im towarzyszyć głębokie przekonanie o ich słuszności³¹.

³⁰ K. Rau, E. Ziętkiewicz, *Jak aktywizować uczniów. „Burza mózgów” i inne techniki w edukacji*, Oficyna Wydawnicza G&P, Poznań 2000, s. 8.

³¹ Zagadnienie aktywności studentów, również w kontekście rozwiązywania problemów decyzyjnych omówiłam w: J. Wilsz, *Osobowościowe determinanty aktywności samorozwojowej studentów*, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, nr 26-27, Szczecin – Warszawa 2005.